

DOMONKOS LÁSZLÓ

A legbosszabb háború

„Erdei testvérek.” A partizánok baltikumi elnevezése (lettül mezabrali, észtil metsavenad, litvánul misko broilai) Kozma Huba szerint a XIX. századból ered: így nevezték a földbirtokosok önkényeskedései elől az erdőségekbe menekülteket. Az erdő nemcsak félelmetes, ismeretlen vadon, vérengző ragadozók és mérges kígyók hona, eltévedéssel fenyegető rengeteg: az erdő oltalom is. Menedék, otthont adó szállás, nagyszerű fedezék, ellátást nyújtó, kimeríthetetlen tartalék. Ahogyan a litván szólás mondja: „Bemész az erdőbe és kifelé már szekérral jössz.” Fenséges szépségében az erdő a nyugalom, az erő, a természet, az élet halhatatlanságának derűsen szigorú manifesztuma. Aki erdőben él, aki erre kényszerül, ezt vállalja: másféle erkölcsi kötelezettségek szorításában kénytelen tekinteni Isten teremtményeire. Állatra, emberre egyaránt. Szövetségesként, szolidáris, kényszerűen kiszolgáltatott, egymással örökre összekötött baj-, sors- és tettetársként. Mint Otlík Géza nagy regényében Medve és társai. Iskola a határon – iskola a rengetegben. Méghozzá nagy iskola, nagyon nagy. Mint Ábelé a rengetegben. Úgy is mondhatnánk: aki erdőbe települt, aki ide menekült, itt él – testvériségre van ítélve.

Az erdei testvérek népi fegyverforgatói jórészt Milosz már többször emlegetett brueghe-li parasztvilágának alakjai. Talál rájuk az észtil Jaan Isotamm megállapítása: tekintélyes részük, olykor kifejezett többségük azokból a józan balti parasztemberekből tevődött össze, akikre „nemigen jellemző, hogy eszmékért fogjanak fegyvert. Saját magukért, családjukért és rokonaikért, saját földdarabjukért” annál inkább. És hozzájuk, az egykori katonához csatlakozókhöz harmadik, jelentékeny tényezőkként társult az a „minden népben, még a legbölcsebben és legjózanabban is meglevő, erjesztőként működő csoport, amely sokkal intenzívebben reagál a veszélyre és az ellenséges erőkre. Ilyen élesztő az ifjúság, pontosabban a fiatal férfiak (nagy számban fiatal nők is – D. L.), akik még nem alapítottak családot, és nagyobb részükben nincs semmilyen anyagi megfontolás.” Ilyen embereket nem éppen komfortos életkörülmények között katonai fegyelemben tartani úgy, hogy a keleti fronton szerzett tapasztalatokat és a kiváló terepismeretet döbbenetesen hatékony hadviselési teljesítményekkel hasznosítsák – csakis ezzel az emberi-erkölcsi mögöttesel lehetséges.

A Baltikum erdeiről azt írják: mindhárom országban hatalmas kiterjedésű vidékeket borítanak be (Észtországban az országterület több mint fele erdőség, Lettorságban is 45 százalék, Litvániában is több mint harmada) – és a tudósi megállapítás: „Az 1944–1952-es szovjet–litván (balti) háborúban voltak a nagyvárosoktól alig 50–60 kilométerre olyan erdőségek, amelyekből a ’fejlett szovjet haditechnika’ sem tudta kifüstölni az ellenálló partizánokat.” És egy nem elhanyagolandó általános szempont és jellemvonás, az otthonosság többszörösen felerősített indokaként is: a Baltikum népeinek kultúráját a né-

---

Részlet a szerző megjelenés előtt álló könyvéből

pi elemektől a gasztronómián át a közszellemig, a gondolkodásmódig, az eszmevilágig erőteljesen és egyértelműen áthatotta és ma is áthatja az erőteljes, egyben a legszebb, legnemesebb értelemben veendő vidékiesség. Ez a szemlélet magától értetődő módon, minden keresettség, minden mesterkéltséggel nélkül szereti, tiszteli és élvezi az ország természeti adottságait, vidékeit, népét, mindezek szokásait és adottságait. Nincs „népi” és „urbánus” – mert ami tiszta, emberi és hazaszerető – az csak népi lehet. Az urbánus is.

* * *

Észtországban csupán az első „teljes” esztendőben, 1945-ben 340 „banditatámadást” regisztráltak a szovjet belügyi szervek, ezek között 126 „terrorakciót” és 7 „diverziót”. Ami a konkrétumokat illet: a legtöbb akciót hat-tíz fős csoportok hajtják végre, különösen a kezdeti időkben. Így például július 14-én három katonát ölnek meg Virumaa területen, Kulina falu közelében. 24-én Harjumaa területen, Valgejoe-ban elkapnak és elpusztítanak egy katonai járművet három tengerészisztiszttal, 26-án a Narva–Tartu országúton egy másikat, amelyben két NKVD-s felügyelő utazott – egyedül a sofőr maradt életben. Csak ezen a nyáron törbe csalják és megölik a Vörös Hadsereg Abahimov nevű elhárító tisztjét, Väikee–Marjaa-nál (Virumaa) hasonlóképpen jár Popov ezredes és Udajev főhadnagy – a sort még lehetne folytatni. Nem sokkal később a nagyobb formátumú harci cselekmények is megkezdődnek. Még 1945-ben történik, hogy egy kb. 100 fős osztag megtámadja a tartui börtönt és vad tűzharcban megpróbálja kiszabadítani a politikai foglyokat. Az év végén a várostól nem messze egy közel 800 tagú partizán alakulat ütközik meg a Vörös Hadsereg egyik Tartu környékén állomásozó hadosztályával. Nagyjából ugyanekkor szabályszerű ostrom után beveszik a Hargla melletti támaszpontot, és később csak NKVD-elitzászlóaljak bevetésével tudják őket kiszorítani onnan. 1946 márciusában kerül sor az Észtországban csak „híres aruküla-i csatának” mondott ütközetre: mindössze négy (4) partizán egy teljes napon át tartja az erdei testvérek harci bunkerét, a végén harcokocsikat (!) kell bevetni ellenük, de addigra már a védők az éj leple alatt elhagyják állásaikat. És 1946 októberének végén valószínűleg a legnagyobb észtországi siker: délnyugaton elfoglalják a Kilingi–Nomme nevű kisvárost, és a környéket is ellenőrzésük alá vonják. Az épületek felrobbantásával fenyegető plakátokkal megakadályozzák, hogy ezen a – Mart Laar szerint – aránylag nagy kiterjedésű területen a megszállók és kollaboránsaik megünnepeljék az emlékezetes módon Nagy Októberi Szocialista Forradalomnak becézett szeptérvári bolsevik puccs évfordulóját... Több más kisebb helységet is elfoglalnak, sőt egyszer elfognak egy pénzszállító vonatot is.

Az RVL révén a harc 1946–47-ben éri el tetőpontját, majd újból felerősödik 1949-től. Az oroszok mindenáron el akarják kapni az RVL vezérkarát: másfél évükbe telik, míg sikerül: 1949. február 27-én speciális belügyi egységek támadnak bunkerükre Halinga községnél, Parnumaa megyében – a rendkívül heves tűzharcban kilenc RVL-harcos – és igen sok szovjet esik el. Mart Laar azt írja: „újabb kétségbeesett harcok következtek ezután”.

„Az erdei testvérek gyakorlatilag minden lett és észt megyében jelen voltak. Egy-egy város néha hetekre kicsúszott a szovjetek kezéből, és a templomok csúcsain a nemzeti zászló lobogott... Éjszakánként a partizánok hatalmas területeket tartottak kézben... Hivatalokat és vasúti hidakat robbantottak fel... a szovjet megszállók és a hazaárulók kőházakban húzták meg magukat, és csak fegyveres oszlopokban közlekedtek.” Rauch–Mi-

siunas-Taagepera kötete idézi *Az Észt SZSZK történetét*, mely szerint noha „a banditizmus gerincét már 1946-ban megtörték”, csupán 1948–49-ben a partizánok „több száz szovjet embert öltek meg” – tehát ez a szám 1944-től az ötvenes évek elejéig minden valószínűség szerint több ezer lehetett...

Zigmars Turcinskis szerint Lettorszáiban 1945 elején már teljes mértékben szervezett partizánerek tevékenykedtek. AZ LNPA által Latgalében, Vilaka közelében létrehozott – járhatatlan mocsarakkal elválasztott szigetekből álló, 24 bunkert és számtalan „állást” tartalmazó – Stampaki kiképző táborban március másodikán már 350 harcos tartózkodik, sokan családtagjaikkal együtt. A sikeres rajtaütések az év elején megszorodnak: február 13-án kiszabadítanak 12 letartóztatottat és hat NKVD-st megölnék, közöttük Bokarjev főhadnagyot, a pszkovi kémelhárítót, a rettegett SMERS körzeti főnökét. És bár rövidesen felfedezik és megtámadják a Stampaki táborát, a partizánok megneszelik a készülő akciót, és mindössze 30–40 „bandita” marad a március 3-ára virradó éjjel a bázison, ahol méltó fogadtatásban részesítik a hívatlan látogatókat. Az igen jelentékeny ütközetben 32 orosz és 28 erdei testvér esik el. Alig egy jó hónap múlva, április 17-én a Karlis Kremers vezette partizán osztag a Madona körzetbeli Dzelzava megyében különleges nászajándékkal kedveskedik az esküvőjét tartó Mihail Kogyalev kommunista funkcionáriusnak: a rajtaütés után a násznépből éppen tucatnyian maradnak holtan a lagzi színhelyén – a vőlegénnyel együtt... Nyáron Kelet-Lettországban átfogó tisztogató hadművelettel próbálnak fellépni az oroszok az erdei testvérek ellen: május 31. és augusztus 9. között a Voszok (Kelet) fedőnevű akcióban a Vörös Hadsereg négy hadosztálya vesz részt három NKVD-zászlóaljjal együtt. Megpróbálják szisztematikusan átfésülni az erdőket, sikertelenül: mindössze 21 partizán esik áldozatul a hosszan tartó kísérletnek, igaz, mint legtöbbször, most is a civil lakosságon állnak bosszút: a jelzett időben összesen 3471 embert tartóztatnak le az átvizsgált területen. Nyár végére szinte mindenféle mindennaposá válnak a kisebb-nagyobb csatározások: Latgaléban például a partizánok gyakorlatilag teljesen lehetetlenné teszik a helyi szovjetek ténykedését – jó harmadukat a szó szoros értelmében kipusztítják, nagyobb részük pedig érdemben hozzá sem tud kezdeni megbízatásának teljesítéséhez. Vidzeme tartományban, az észt határ mentén fekvő Valka körzetében a 32 környékbeli megyéből 11-et tartanak hatalmukban, a kollaboránsok lett kommunista pártjának funkcionáriusai a szó szoros értelmében a fejüket sem igen merik kidugni gondosan őrzött fedezékeikből. A szovjet dokumentumok 1945 szeptemberéig lettországi összetűzések egész soráról, 1877 „bandita” haláláról és 17 ezer 987 „szovjetellenes elem” ártalmatlanná tételéről számolnak be (saját veszteségeiket nem emlegetik), és igen jellemző, hogy az év végére Kurzeme, Vidzeme és Latgale egész területére megszervezik az átfogó különleges NKVD-ellenőrzést kinevezett külön parancsnokokkal és erre a célra kiképzett különítményekkel, eredmény: még hevesebb csaták, a december 26–27-én lezajlott, rendkívül véres ütközetben – Kurzeme Kuldiga megyéjében – már harckocsikat és repülőket kénytelenek bevetni. 1946 és 1948 között még inkább erősíti a lett erdei testvérek harcát Churchill 1946. március 5-ei nevezetes, a hidegháborút meghirdető fultoni beszéde, mely a jól informált partizánok körében futótűzként terjed. Mind célzatosabban vezető szovjet belügyes tábornokok „kilövésére” törekednek, jó lélektani érzékkel felismerve a vad tekintélytisztletre terrorizált orosz megszállókban a sorozatos ilyen akciók demoralizáló hatását: május 22-én Aluksne közelében megölik Guszev körzeti MGB-főnököt, másnap az MVD, a belügyminisztérium

fegyverszállító transzportjának vezetőjét kíséretével együtt. 1947. augusztus 14-én Ilukste mellett például az 1946-ban MGB-re átkeresztelt egykori NKVD nagyhatalmú miniszteriumi osztályvezetője, Bunics őrnagy van soron, 1948. szeptember 2-án a Vilka körzetben található Tilza megye MGB-nacsalnyikja, Beloborodov százados.

Az újabb, 1949-es tömeges deportálások hatására a harcok ismét, még inkább felerősödnek. 1950. február 25-én Zemgale tartományban az MGB 24. ezredének 550 katonája bekeríti a litván partizánokkal egyesült erdei testvérek egyik bázisát, amely valóságos kis erődítménynek számít. (Alig néhány tucat ember védte.) A hódítók nagy árat fizetnek ezért a fegyvertényért is: a beszámolók szerint a több mint öt órán át tartó ütközet során a védők számtalan ellentámadást hajtanak végre, száz körülire becsülhető az elesett oroszok száma – 12 partizán hal hősi halált, a többieknek sikerül elmenekülni. Még Sztálin halálának évében, 1953-ban is mintegy száz lett partizán megöléséről tudósítanak a szovjet belügyi beszámolók, 1954. április elseje és 1956. október 30-a között pedig 12 elpusztított, 81 elfogott és 44 „azonosított”, „felfedezett” harcosról olvasható jelentés. Turcinskis becslései szerint a harcokban legalább két és fél ezer partizán esett el, elfogtak öt és fél ezret, később „azonosítottak” és deportáltak további 4300-at. Szovjet jelentések öt löveg, 738 géppisztoly, 3287 automata gépkarabély, 11 ezer 863 puská és 3193 pisztoly „lefoglalásáról” adnak hírt. A szovjet veszteségek száma az orosz adatok szerint 1600 és 1976 között van, de a kutató hozzáteszi: az ütközetekről ismert tények és a lehetséges következtetések fényében ez a szám ennél jóval magasabb, valószínűleg több ezres lehet.

Litvániában volt a leghosszabb ideig tartó, a legnagyobb arányú és a legalaposabban megszervezett a küzdelem. Az okok döntő részben nem a másik két államhoz viszonyított területi és népességi nagyságrendkülönbségekben rejlenek. (Litvánia jelenlegi területe csaknem azonos Lettországgal, igaz, lakossága kb. egymillióval több Lettországnál, és majdnem háromszorosa a húszezer négyzetkilométerrel kisebb Észtország népességének.) Az igazi magyarázat alighanem mélyen történelmi és néplélektani jellegű. Ha akár csak vázlatosan végigtekintünk több mint 12 évig tartó, mesébe illő szabadságharcukon, csupán néhány esemény felidézésekor lehetetlen nem fölfedezni kelet-közép-európai, elsősorban lengyel és magyar reminiscenciákat. Ha nem is mindig kifejezett párhuzamokról vagy éppen azonosságokról, egybeesésekről van szó, a közvetlen ést vagy lett, tehát balti egyezéseken túl akad néhány, számunkra ugyancsak feltűnő jelenség. Például a tradicionális történelmi és – leginkább – nemzeti tudat. Litvániának van egyedül hosszú évszázadokra visszanyúló államisége, „nagy és dicső múltja”, a lengyelekkel és a lengyeleken keresztül még némileg velünk, magyarokkal és a Kárpát-medencei, ugyancsak sajátosságos nemzeti-nemzetiségi univerzummal való, történelmi természetű összefonódás hatásai jócskán megtehették – meg is tették – a magukét. Amennyire általános és könnyen érzékelhető – említettük már –, hogy mily otthonosan, „közép-európaiasan”, kicsit „lengyelesen”, kicsit „erdélyiesen” érezhetjük magunkat Litvániában – legalább annyira érvényesíthető mindez a mentalitásra, a gondolkodás- és viselkedésmódra, a nagy és fontos dolgokhoz való össznépi viszonyulásmódozatokra, egyáltalán: a népi psziché és a kollektív tudatalatti megannyi megnyilvánulási formájára. A litvánokról azt hallani-olvasni, egész habitusukat nagymértékben az izzó hazaszeretet, a keményfejű, az eszelősséggig menő meg nem alkuvás, a múlt és az eszmények áhítatos tisztelete határozza meg. És ha ehhez hozzászámítjuk, hogy Litvánia Európa egyik leghűbb katolikus országa, csak Len-

gyelországhoz hasonlítható – a mély vallásosság, összefonódva fenti népi jellegzetességekkel, talán már nagyobb bizonyossággal ad jelzéseket e 12 páratlan esztendő megértéséhez. Még az is lehet, a már szinte félskandináv észtl és az igazán balti, a térség arculatát történelmileg és kulturális jellegében alapvetően meghatározó németiség leglátványosabb letéteményesének tartható lett lélek „harci” megértéséhez is a litvánokon – a „reprezentatív mintán”? – át vezet az út. Küzdelmüket is egyedül a litvánok próbálják – legalább egy-kissé, úgy-ahogy – külföldön propagálni (e kérdéstről még lesz szó), alighanem ennek köszönhető, hogy az e kötet megírásához is lényegi impulzust adó kiállítás, amely 2007 nyarán ért Budapestre, a Hadtörténeti Múzeumban *Háború a háború után* címmel a litván erdei testvérek harcaiba nyújtott bepillantást. A litván partizánmozgalomnak van a legnagyobb sajtója – nagyon viszonylagos ez persze –, ezt ismerik leginkább Nyugaton, és nem véletlen, hogy a balti partizánokról szóló, nem túl bőséges szakirodalomban is észrevehetően a litvánoknak jut a legtöbb tér (ha nem is aránytalanul és – főleg – nem a másik két nem kevésbé hősiés nép rovására).

A budapesti kiállítás kapcsán azt írta Lagzi Gábor: a litván partizánmozgalom célja a szovjetizálással szembeni ellenállás, „a nemzeti érzelmek ébrentartása, polgári engedetlenség szítása, a választások bojkottja, fegyveres akciók végrehajtása az aktív párttagok és a kollaboránsok ellen”. Mindez ugyanígy elmondható persze a lett és az észtl partizánmozgalomról is, akárcsak a tény, hogy „a partizánok között találunk katonatisztek, értelmiségieket, de legtöbbször a litván nemzet gerincét alkotó parasztlak közül fogtak fegyvert” – ám ha vesszük, hogy több egybehangzó megállapítás szerint a teljes litván társadalom négy százaléka vett részt a harcokban, és alapvetően paraszti társadalmakról van szó, a litván példa nyomán ki kell mondani: legújabb kori, modern parasztháborúkról is beszélhetünk a balti népek monumentális szabadságharca kapcsán. A *Demokrata* 2007. július 5-ei számának cikke – amely szégyenszemre a kiállítás egyetlen érdemi magyar sajtóvisszhangját jelentette – végkövetkeztetésével ki is tágítja ezt a megállapítást: „a litván szabadságharcosok leginkább honvédő harcslak voltak”.

Litvániában felnagyítva, időnként elképesztő arányokban játszódik le mindaz, amit korábban Észt- és Lettország kapcsán bemutatunk. Az országra különösen jellemző az, amit Berija egyik helyettese, Kobulov egyik jelentésében igen helytállóan az egész Baltikumra vonatkoztatva megfogalmazott: „tömlve van a szovjet rendszer iránt ellenséges elemekkel”. Itt már 1944–45-ben összesen 30 várost támadnak meg a szabadsapatok, kommunista felhívásokat, plakátokat semmisítenek meg, hivatali helyiségek ellen intéznek merényleteket, szovjet vagy szovjetbérenc intézkedéseket tesznek lehetetlenné. Falvak tucatjait ellenőrzik, sokat nemcsak éjjel, nappal is. Százával építenek ki jól felszerelt bunkereket és táborrejtekhelyeket És a kezdet kezdetétől hatalmas veszteségeket szenvednek: 1944–45 folyamán december 14-én a Pusyne erődnél vívott csatában 14 partizán esik el, január 12-én az ukmergei körzetben az Uzulenis erődben 12, február 9-én a troskunai erdőben (Panevezys körzet) 68, Azagainál (március 27.) 75, a labanorasi erdőben március 10 és 12 között 83 – még jócskán lehetne folytatni. Ellenük már rendszeresen bevetnek tüzéséget, légi támogatással. Csupán 1945. január 1-je és március 15-e között az országban 227 „tisztogató akciót” hajtottak végre ellenük.

Időnként azért sikerül jó nagyot visszautni. 1946 nyarán felrobbantják a siauliai MVD-irodát. 1948 februárjában 120 erdei testvér megtámad egy 250 fős MVD-laktanyát. Egy 1946. június 6-ai szovjet jelentés az elmúlt egy évben 13 nagyobb csatáról számol be,

ezekben több mint 2000 belügyes kb. száz partizánt támadott meg, a harcokban 174 orosz és 24 litván vesztette életét. Egy másik, 1946. július 24-ei „szprávka” húsz megszálló pusztulásáról számol be, akik Alytus közelében egy bizonyos Grisauskas és Jakubauskas által vezetett, kb. 200 fős „banditagalerinek” köszönhették végzetüket... A litvánok legbüszkébbek a déli tóvidéken, Simnas közelében lezajlott, nevezetes Kalniskés erődbéli csatára (1945. május 16.), amikor mintegy 80 partizán Lakunas (fedőneve: Pilóta) parancsnok irányításával több mint 400 NKVD-st öl meg az egész napos erdei küzdelemben. Az erdei testvérek tíz egymást követő rohamot intéztek az oroszok ellen (több mint 50 százalékos veszteségük volt, 44-en haltak meg közülük). Még a partizánháborúban egyáltalán nem ritka, nagy egyéni hősiességet is felülmúló, páratlan – a mi '56-unk Corvin közi és egyéb „srác-csodáit” idéző – tettek jellemzik őket: a jelentékeny számban harcoló nők között például a parancsnok, Pilóta felesége magához vette egy elesett géppuskás fegyverét, és pelyvaként addig szórta szét az elfogyni nem akaró oroszokat, míg mindkét lábát valósággal el nem kaszálták az ellenséges sorozatok. Németh László 1956. november 2-ai nagy mondatai kísértének. „Ideültem, mint valami gépfegyver, az írógép mögé, hogy amíg bírom, kattogtassam. Gépem mellől arra a fiatal lányra gondolok, akinek a hírek szerint a Kálvin téri ház tetején valamennyi férfitársát kilőtték, s ő tovább jártatta a fegyvert, amíg csak fiatal feje is oldalt nem konyult... az én szívemben most ez a lány a múzsa, ő írta a ház tetejéről: Rajta, öreg hullajelölt! Ha én odaadtam a szép ifjú életem, mi az neked, szegény emberi maradvány, a magadét megtenni.” A tó melletti nagy csata volt a háború utáni háború leghíresebb litvániai ütközete, az iskolákban külön tanítják, máig élénken él a népi emlékezetben. És Németh László múzsái erre felé is dolgoznak: népdalok szólnak Kalniskésről – Pilótának, feleségének, a harcoló lányoknak-asszonyoknak és a többieknek utolsó imájáról például a következő: „Nővérem, fonj zöld koszorút / hozd ki titokban / Testvér, készíts fekete fakeesztet / állítsd föl éjjel...”

Miközben NKVD-pribékek ezrei olykor hetekig járnak a csatákat környező vidékeket: a partizánok – a nagy körvadászatok tanulságaként – rövidesen taktikát változtatnak. Egyre inkább kerülnek a nagy és nyílt összecsapásokat a gyakran nyomasztó túlerővel szemben, és a hagyományosan leghatékonyabb – az észtek és lettek által már addig is inkább alkalmazott – partizán harcmodort részesítik előnyben: szinte kizárólag kis létszámú és hihetetlen ügyességű-felkészültségű – Vasfarkas, Nagyhercegség és hasonló neveket viselő – csoportok a legváratlanabb helyzetekben és helyszíneken csapnak le az ellenségre, a szabotázsakciók és a szórványos, merényletekre, fegyver- és információszerzésre irányuló cselvetések, csapdaállítások gyorsan, kiismerhetetlenül váltogatják egymást, miközben megerősített táborok helyett inkább bunkerek és tanyáknak álcázott bázisok sorozatát építik ki.

Mindehhez rendkívüli szervezettség szükséges. Litvániában alighanem azért sikerült a másik két erdeitestvér-hadseregnél nagyobb méretű és kidolgozottabb hadrendet kialakítani, mert a litván haderő hagyományait az LLA, a felszabadítási hadsereg létrejöttével szinte teljes folyamatossággal sikerült fenntartani. A katonai rend és felépítés, az egyenruhák, az egész, száz százalékban militáris alapokon nyugvó struktúra pedig szinte automatikusan „hozta magával” a körzetesített, összehangolt katonai irányítást és a maximális, kidolgozott szervezettséget. Litvániában összesen kilenc „partizánmegye” létezett (Zemaiciu, Kestucio, Tauro, Dainavos, Vycio, Didziosios Kovos, Prisikejmo, Vytauto, Algimanto), a térkép,

akárcsak Lettország esetében, pontosan mutatja, hogy gyakorlatilag a teljes országterület „lefedettsége” megtörtént, a partizánok által ellenőrzött területek jóformán mindenfelé elértek. Az 1944-ben létrejött irányító tanácsot az első nagyobb letartóztatások szétbomlasztották, és igazából csak 1946-ra sikerült létrehozni egységes (később annál eredményesebben működő) irányító szervezetet: június 6-án alakult meg a BDPS (Bendras Demokratinio Paspriesinimo Sajudis – Egyesített Demokratikus Ellenállási Mozgalom). Igen érdekes és sokatmondó, amit *A balti államok története* ír az országos központ megalakulásáig vezető, 1944 és 1946 között megtett útról: „Az ellenállást végül alulról szervezték meg, méghozzá úgy, hogy az egyes csoportokat – melyek létszáma tíztől egészen több százig terjedt – megyei szinten koordinálták. Így például 1945. augusztus 25-én a Nemunastól délre levő Suvalkija valamennyi különítménye egyesült, és létrehozták a Tauro megyei partizáncsoportot.” Később, 1946. május 5-én ez a Tauro megyei csoport egyesült a szomszédos Dainavos szervezetével, és létrehozták a Dél-Litvániai Partizán Területet, amely kibocsátja legelső litván politikai partizánkiáltványt, amely sorra veszi a függetlenség visszaállításához szükséges tennivalókat. A BDPS-ből vált ki azután 1949-ben (február 16.) a partizánok külön, már kizárólag a fegyverrel küzdőket egyesítő szervezete, a Litván Szabadságharcos Mozgalom (Lietuvos Laisves Kovu Sajudis – LLKS). A kilenc önálló „partizánmegye” három nagy katonai területet alkotott (északkeleti, északnyugati, nemunasi), amelyeket közös vezérkar irányított.

Időről időre komoly csapás éri a harcolókat: a bolsevik hatalom tömeges deportálásokat hajt végre, amely ugyan felerősíti az ellenállást – ilyenkor mindig hirtelen megszorodik a partizánokhoz csatlakozók száma („jobb itt meghalni, mint Szibériában”, mondogatják – viszont érzékeny veszteségeket okoz az erdei testvéreket támogató civil lakosságnak, így tehát – áttételesen – gyengíti a partizánokat. (Pontosan ez a cél.) 1948. május 22–23-án kezdődött és 27-éig tartott az ún. Tavasz akció, melynek során Litvániából már az első két napon 36 ezer 932 férfit, nőt és gyermeket pakoltak föl összesen 32 vasúti szerelvényre (ez körülbelül 12 ezer családot jelentett) – a további négy napban ez a szám elérte a 41 ezret. (Lettországban és Észtországban mindez 1949 márciusában történik meg – 43 ezer, illetve több mint 20 ezer ember – a litván „második hullámmal” együtt –, miután megszületett a Szovjetunió Minisztertanácsának január 12-ei rendelete „a továbbra is ellenséges tevékenységet folytatóknak, valamint banditák cinkosai családjainak, a fegyveres harcokban megölt banditák családjainak a Litván, Lett és Észt SZSZK-ból való kiűzéséről és deportálásáról.” Összesen közel 100 ezer ember kerül a Gulagra, közöttük – Kruglov belügyminiszter 1949. május 28-ai, Sztálinnak írt, németes precízsgű jelentése szerint (közli *A kommunizmus fekete könyve*) 27 ezer 084 tizenhat évesnél fiatalabb gyermek, 1785 apátlan-anyátlan kisgyerek, 146 nyomorék és 2850 „roskatag aggastyán”. Persze ez sem ment éppen simán. Vannak híradások arról, hogy bizonyos vidékeken „a hatóságok elővigyázatosságból éjszaka nem engedték haladni a rabszállító vonatokat... az oroszok vonatokat kisiklatják, raktárakat és kolhozokat támadnak meg... sokszor megtámadták a rabszállító vonatokat, és kiszabadították a bennük utazókat. Ezért állt a mi szerelvényünk is egész éjszaka az állomásokon, más mozdonyok is sorakoztak ott, és egész éjszaka füttyögettek. Mintha ezzel egymás lelki erejét erősítették volna” (Rupert Rafael).

Alig két év múlva, 1951 szeptemberében a nem csillapuló harcok hatására újabb 17 ezer balti embert hurcolnak el otthonából. A Gulag baltikumi foglyainak száma ugrásszerűen

megnő: ekkor már a három ország felnőtt lakosságának több mint tíz százaléka a lágerrek lakója. (1940 és 1953 között összesen több mint 200 ezerre becsüli az imént említett mű a Baltikumból deportáltak számát.) A sorozatos, rettenetes élmények megteszik a magukat: a rémlátomásszerű elhurcolási jelenetek láttán-hallatán a partizánok sok helyen kétségbeesett, vad támadásokat intéznek a szerelvények és a begyűjtőhelyek ellen, már azzal sem törődve, hogy az összecsapások során bizony a megmenteni szándékozottak is életveszélybe kerülnek. (Például Észtországban 1949. március 25-én – Virumaa-ban, Kadrina mellett – nemcsak lerohanják a helybélieket összeszedő csapatokat, de a vasúti jelzőberendezéseket is súlyosan megrongálják.)

Noha a litvániai partizánmozgalom gyengülésében – akárcsak a másik két országban – más, később vizsgálendő tényezők is lényeges szerepet játszottak, aligha túlzás kijelenteni: a negyvenes évek legvégének irtózatossá deportáláshullámai az egész balti térségben nagymértékben hozzájárultak az erdei testvérek sorsának alakulásához.

* * *

„Az erdei testvérek kezdetleges körülmények között éltek”, olvasható a Rauch–Misiunas–Taagepera-féle történeti műben. Noha a megállapítás kissé sommás, igazságtartalma nem vitatható, főleg hat évtized távolából (és komfortjából) szemlélve a dolgot. Más kérdés, hogy a partizán hétköznapiakra bármiféle vonatkozásban – még gazdasági-technikai-ban is – a „kezdetlegesség” volt a legkevésbé jellemző.

Egy 23–24 éves ember irigylésre méltó tisztasággal és – igen! – érettséggel látja a világot. Ez Petőfi kora: költőnk ezen éveiben – zseniség ide, költészet oda – az igényes és erkölcsös huszonevűek iskolapéldája, gényes egyediségében is vizsgálendő-követendő kiválasztottja. Olyan reprezentáns, aki egyszerre mutatja fel a kristálytisza eszmeiségű („idealista”) világszemléletet és a hétköznapi, vaskos, közönséges realitást, félelmetes erővel és emelkedettséggel, de legalább ekkora érzékletességgel és ellenállhatatlan humorral. (Gondoljunk a feledhetetlen, méltatlanul kevésbé ismert és elismert *Úti jegyzetekre*.)

Természetes, hogy Lioginas Baliukeviciust szintén idealistának nevezik még elfogult csodáló is. „Naplója egy idealista tragikus személyiségét mutatja fel”, írja az előszó. Igaz, hozzáteszi: „akinek van bátorsága szembenézni a világgal és saját életével”. Ez a mindössze 25 évet élt litván fiatalember, akinek a KGB vilniusi központjából negyven év után csodálatos módon előkerült naplója 2008-ban jelenik meg: egy teljes esztendő partizán életéről napról napra beszámolva a nagy dokumentumok fenségét idéző módon, egyszerre alul- és felülnézetből, az anyagi valóság mélyéről és a legszebb emelkedettség magasából rögzíti a leghosszabb háború természetrajzát. Úgy, ahogyan az volt. Mindenestül. A gondolkodó-bölcselkedő ember és egyben a haza védelmére vállalkozott, életét kockárra tevő és végül feláldozó homo moralis nézőpontjából. Példátlan, megrázó tanúságtétel gyanánt.

Baliukevicius 1925-ben a dél-litvániai Alytus városában született, apja bútorok értékesítésével foglalkozó, sikeres üzletember. Az ifjú Lioginas szülővárosában végzi tanulmányait, buzgó cserkész, a sportok szerelmese – a középiskola után a bölcsészkarra pályázik, előkészítőre is jár, végül azonban 1943-ban a kaunasi orvosi egyetemre iratkozik be – a naplóban végig arról ábrándozik, hogy a harcok után visszatér az egyetemre, közben hódol majd másik nagy szenvedélyének, az irodalomnak is – Vergiliust, Ibsent és Tolsztojt em-

legeti, stílusán érződik a sokat olvasott, jellegzetesen „bölcész vénájú” személyiség nem egy ismertetőjegy – a szemléletről, a világrégről és -látásról nem is beszélve...

A fiatalember 1944-ben megszakítja tanulmányait, és csatlakozik a Helyi Erő (Vietiné rintiné) elnevezésű ellenálló csoporthoz, amelyet a németek munkaszolgálatos egységgé alakítanak át, és Csehszországba, Brnóba irányítják. (Baliukevicius, mint írja, itt kellő tapasztalatokat a szerez a csehekről és a cseh mentalitásról, végkövetkeztetésként pedig 1949. május 8-ai naplóbejegyzésében megfogalmazza: „a csehek... akik német fasisztáknak tartottak bennünket, és német fasisztákként kövekkel és botokkal támadtak ránk... most aztán megláthatják, milyen a kommunizmus igazi arca. Hittek egy tündérmesében, de most megkapták a könyörtelen valóságot.”) A bevonuló szovjet csapatok elkapják, és az ukrainai Donbasz szénbányáinak egyikébe hurcolják őket, ahonnan Lionginas megszökik, visszatér hazájába, és 1946-ban beáll a déli partizánok közé. 1947-ben édesanyját és nagybátyját Szibériába deportálják, egy évvel fiatalabb öccse, Kostas pedig követi fivérért az erdőbe. A naplóíró rövidesen Dainavos körzet parancsnoka lesz, szerkesztője a leghosszabb életű, 1800–2000 példányban készülő partizán újságnak (*Laisvés Balsas* – A Szabadság Harangja; körzetük egy ideig Szvabodnoje szlovo, *Szabad Szó* címmel orosz nyelvű lapot is kiad, a megszállóknak a partizánok valódi céljait magyarázandó). Baliukeviciusszal, mint anyai bajtársával, végül is árulás végez: az erdei testvérek közé mind nagyobb számban beépülő spiclik egyike feladja tartózkodási helyüket, és a bunker 1950. június 24-én körülveszik az orosz belügyes alakulatok. Három jelen levő társával együtt azonnal átlátja, hogy helyzetük reménytelen. Az erre a célra tartogatott utolsó néhány lőszer kéznél van. Azután pedig – már csak egy pillanat... (Litvánia függetlenségének visszaszerzése után többedmagával ő is megkapja a legmagasabb kitüntetést, a Szabadságharcos Kereszt első – arany – fokozatát.) Naplójának sorsa pontosan tükrözi népének hányattatásait: az eredeti, kézírásos példány, amely szakértők szerint a megtalálnál jóval hosszabb – egészen 1949 végéig vagy 1950 elejéig terjedő – időszakot dolgozott fel, minden valószínűség szerint egy rutin tisztogatási akció során semmisült meg a KGB archívumában. A fennmaradt és kiadott, gépírt példányt Baliukevicius 1949 áprilisában kezdte géphez másolni, és végül ebben a formában 1949. június elejéig jutott el. Ez a rövidebb változat – csodaszámba menő véletlen vagy csak egyszerűen hanyagság, vagy hasonló ok miatt – érintetlenül porosodott a vilniusi Gedimino sugárúton, a Lukiskiu téri parknál balra, az Auku utcában levő hatalmas KGB-központ épületének irattárában...

A *Partizánnapló* (az eredeti cím szerint: *Egy partizán naplója*) 1948. június 23-tól 1949. június 6-áig: az erdei testvérek hétköznapiainak enciklopédiája. A szerző a második világháború végét követő évek sajátos összegzését adja, miközben lépten-nyomon belebotlik a legegésőbb litván politikai, nemzeti és erkölcsfilozófiai kérdésekbe. És életkorához képest meglepően érett, pontos, máig érvényes válaszokat ad rájuk: elmékedései, sűrűn váltakozva az erdei bunkerlét sokszor elképzeltelmenten megpróbáltatásainak, az örök veszélyt jelentő hétköznapiaknak hűvösen tárgyilagos leírásaival különleges ízt és hangulatot adnak ennek a rendkívüli írásműnek. Baliukevicius ír gyermekkoráról és harcostársairól, mindennapi tevékenységei(k)ről és a politikusok rövidlátásáról, a helyzet lehetséges alakulásáról a Tájékoztató Iroda hírhedt határozata, vagyis Sztálin Titóval történt szakitása után és a litván állami függetlenség visszaszerzésének esélyeiről az 1945 utáni Európában. Reménykedés és keserű számbavétel, szarkasztikus kételyek és forró, érzelmetli

vallomások. A Nyugattal való kapcsolatfelvétel és a lehetséges nyugati segítség ügye éppúgy terítékre kerül, mint a „küldött emberek”, az állítólagos nyugati kémek és a beépített oroszbérenc spiclik iránti gyanakvás vagy éppen a többnapos esőzésben beázó bunker tartós kényelmetlensége. Megismerhetjük a partizánok életvitelét és a csak fedőnevikön – Solyom, Tornádó, Zab, Tigris, Villám, Tarzan, Tölgy, Pacsirta, Levél stb. – megnevezett bajtársak egymás közti viszonyát, a litván vidék képét a negyvenes évek végén és a már évek óta gyötrő szovjetvilág nem egy, a létezését közvetlenül meghatározó elemét – a környékbeliektől hallott, szovjet típusú „választásoktól” a többnyire mongol származású belügyes közkatonákon át az „isztrebityelekgig” (eredeti jelentésben vadászrepülő, itt: partizánvadászok – ilyen feladatokra alkalmazott, többnyire bennszülött pribékekből álló egységek tagjai). A naplóból élénk varázsolódó világ olyan, akár Ottlik nagy műve vagy Salinger *Zabhegyezője*: csak azonosulni lehet vele. Lapozzunk bele.

A legelső oldalon ez áll: „Ez a napló semmiféle körülmények között sem a nyilvánosság elé való. Csak önmagam számára írtam. Amennyiben megölnek, kérem fivéremnek, Kostasnak eljuttatni. Ha az életben maradók megtalálják, kérem, ne olvassák el, hanem semmisítsék meg. Ez az utolsó kívánságom. Amennyiben a megtaláló elég hosszú életű, és megérte drága hazánk régen várt szabadságát, véle küldöm legforróbb üdvözetem a Másik Oldalnak. Ám ha drága Litvániánk rabszolgasága elhúzódik, ne hagyjátok magatokat félni a kemény sorstól: ellenkezőleg, hatékony szellemi és lelki erőt kívánok. Isten legyen veletek. Dzukas partizán.”

Kicsit később: „életünk oly kalandos, hogy képtelen vagyok mindent ebbe a naplóba rögzíteni... elárasztanak a múlt képei, mindegyik oly drága és oly szép. Váratlanul elszoruló szív: az idő múlása, a fiatalság, a szerelem – minden tovaröppent... Előttünk az ismeretlen, a szörnyűséges ismeretlen.”

Azután 1948 augusztusában az orosz blokádnál vett Berlin nyugati városrészének nyújtott segítség, a nyugati léghíd kapcsán a válságról tárgyalni próbáló nyugatiakról: „Angolszász politikusok most Moszkvában, milliók sorsáról. Kétségeim vannak: emlékeznek-e még ránk egyáltalán? (Nem a litván partizánokra – mindnyájunkra itt Kelet-Európában.) Valószínűleg nem fognak megegyezni a befolyási övezetekről – ugyan ki törődik igazán velünk? Másféle ügyek soványítják a brit oroszlánt, az amerikai dollár meg egyre vastagodik...”

Más. „Akik valóban ismerik Litvániát, karakterét, történetét, szenvedését, meg fognak érteni bennünket. Olykor már túl sokat szenvedünk. Az ember nincs vasból, ezért kap el olykor a kétely: ki fog vajon tartani az erőnk? Mi lesz, ha Litvánia elveszíti legjobb-jait (egyáltalán nem csak a partizánokra gondolok)?... mottóként alighanem újra meg kell tanulnunk egy régi mondást: aki nem képes megvédeni a szabadságot, nem méltó arra, hogy szabad legyen... *Tempora fugaces*. (Helyesen: tempora fugit – száll az idő – D. L.) Olyan üres ma a szívem. Melankólia és apátia vesz erőt rajtam megint. Annyi mindenre vágnék az életben: békére és teljességre, de itt... itt nem lehet sem apátia, sem álmodozás, csak csata. Harc. Ami napról napra brutálisabb, titkosabb. Itt nem álmodozhatsz, mert meghalsz. Légy éber, légy szemfüles, légy óvatos, légy ötletes – akkor életben maradhatsz.”

„1948. október 19. Egyedül vagyok a bunkerben. Egész éjjel zuhogott, és én egy német regényt olvastam egy férfiről és egy nőről, akik művészek, és végül a földért való munkában találják meg a boldogságukat. Föld, gyerekek – a végső ok szerintük, ami

miatt élni érdemes. Ez persze semmi hasonlóságot nem mutat a mi életünkkel. Mi teljesen mások vagyunk. Egyetlen célunk van, egyetlen eszmény vezérel bennünket – egy szabad Litvánia, minden egyéb háttérbe szorul. Igen, igen, család, gyerekek. Kétlem, hogy valaha is lesz esélyünk arra, hogy saját családot alapítsunk.” „Október 29. A partizánháború hősök százait termeli, akik százszerosan méltók erre a névre. Mégis, vannak egészen kicsinyes gondolkodásúak is. Ez, úgy vélem, a nemzetünkben meglévő, széles körben tapasztalható tudatlanság következménye. Egy aprócska példa.” És itt Baliukevicius érzékletesen lefesti a környékbeli módosabb farmert („bolsevik kifejezéssel: kulákot”), akitől húst kértek, de csak némi száraz kenyérdarabokat ajánlott, és rögtön siránkozni kezdett, hogy semmije sincs. „Mint kiderült, hat disznaja és több tucatnyi baromfija van.” Nem tudja a szerencsétlen, fejtegeti Dzukas-naplóíró, hogy úgy lehet, az NKVD-sek meg a partizánvadászok már úton vannak, hogy irtalmatlanul begyűjtsék a gabonáját, hogy a legrövidebb időn belül minden vagyonától megfossszák, kuláknak minősítsék és elhurcolják, a partizánok meg pontosan ettől akarnák megvédeni – de hát, „nem érti mit jelent a 'haza', a Litvánia szó. Neki a haza egy zsák aprópénzt jelent. Ha nem félne a partizánoktól vagy ha a bolsevikok kicsit humánusabbak volnának, az első között dicsőítené a szovjet rendszert.”

„November 5. Most már egyfolytában didergek. Rettenetesen hideg van. A lábaim teljesen átfagytak az átázott cipőkben. A régi bunker rendkívül dohos volt, valóságos pokol. Nem volt nagy, de heten voltunk benne, semmi hely sem maradt. Tele volt sárral és léggel. A legyek napokig nem hagytak aludni. Később, mikor már megszoktam őket, úgy aludtam, mint a hulla. Az ember arra gondolhat, lehet a pokol rosszabb? Ma például Szilfa és én körbejártuk az erdőt. Az őszi est sötét és esős volt, mindenféle holmitkat cipeltünk, lyukas cipőkkel gázolva a sárban...Az oroszok mindenfelé leskelődnek, végig az erdőszélen. Attól félnek, hogy megzavarjuk az októberi forradalmat ünneplő ceremóniájukat.”

És a többi. November 10-én: „Úgy érzem, egyre jobban szeretem a hazámat. Ha valaki szabadságot ajánlana Amerikában, nem mennék. Jobb becsületesen harcolva meghalni itt, mint a markomat tartva arra várni, hogy majd 'megdobnak' valahol valamivel... Ki győz le bennünket, ha nem félünk meghalni, ha még a halált is legyőzzük?” November 12. „Úgynevezett költőink olvasták fel verseiket az este. Nehéz, fekete világ lövell ki a sorok közül. Igaz, minden személyes tapasztalatokon és megélt szomorúságon alapul. Nincs egyetlen szó, ami az ifjúság örömeire vagy a nemzet feltámadására utalna, valami jobb élet reményére, de egy szó sem, ami a vidék hősiességére vagy a kitartásra. Minden sorból szűk látóköri: félelem, reménytelenség, kétségbeesés árad. Fel tud-e ilyen művészet emelni egy nemzetet, szítani tudja-e a hazaszeretet lángját? Mi lesz, ha mindenkit ilyen mérvű pesszimizmus fertőz meg?... Az efféle defetista attitűd terjedése csak a bolsevikoknak kedvez... Az a hatalmas személyiség, aki a legnehezebb időkben énekelni tud... Oly sok millió ember szenved. Miért? Miért van ennyi igazságtalanság ezen a kicsi világon? Isten, miért raksz ekkora terhet az emberre? Miért hálnak meg milliók anélkül, hogy bármit visszakapnának az élettől? Végül is mi a válasz ennyi szenvedésre? Arra születünk, hogy meghaljunk és eltűnjünk, mintha sohasem léteztünk volna?... Néhány londoni kommentátor a Ruhr-vidék iparának végzetéről értekezik hűvös racionalitással. Ó ezek az angol politikusok! Beszélnek, beszélnek, megvesznek és eladnak bármit, egész nemzeteket. „ December 12.: „Nem messze innen négy partizánt megölték.”

Karácsony. „Szilfával feldíszítettük a bunkert. Földalatti karácsony. És készülünk rá még a föld alatt is! Különös, nem?... A rádió karácsonyi üzeneteket közvetít. Arról beszél, hogy az ENSZ a béke megőrzésének egyetlen oszlopa, és kész arra, hogy segítsen megakadályozni a háborút. Hát nem vicces?... Ünnepelünk. Hol a meleggel teli, békeséges karácsony? Írok itt a föld alatt, és vacogok a hidegtől.” Újév napján, 1949. január elsején csak egyetlen rövidke bejegyzés, ami azokkal a John Donne-i szavakkal kezdődik, melyek Hemingway világhírű regénye, az *Akiért a harang szól* jóvoltából váltak ismertté: „...sose kérdezd, kiért szól a harang: érted szól.”

A legutolsó ismert naplójegyzet, az 1949. június 6-ai, ezekkel a mondatokkal végződik: „ma befejeztem Tolsztoj *Feltámadását*... Mekkora író és micsoda élvezet olvasni! Már régóta halott, de a könyvei örökké élni fognak...”

A *Partizánnapló* összesen 174 oldal. Olvasás után nagyon óvatosan kell letenni. Könyven beszakadhat alatta az asztal. ◀

Régészet (bronz terv, 1973)

DOMONKOS LÁSZLÓ (1951) Budapesten élő író, közíró, esszéista. Korábban Szegeden, majd a Magyarok Világszövetségének lapjánál és a Duna Televízió szerkesztőjeként dolgozott. Legutóbbi kötetei: *Francia Kis Mibály élete és halála* (2011), *Csurka* (2012).